

Dr Dorota Pawlik jest adiunktem w Katedrze Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej AWF w Katowicach. Absolwentka Uniwersytetu Śląskiego, doktorat z zakresu nauk humanistycznych. Od 1991 roku związana zawodowo i naukowo z AWF w Katowicach. Na przełomie roku 2006/2007 prowadziła w Nowej Zelandii badania naukowe nad kulturą Maorysów.

DOROTA PAWLIK
Katedra Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej
AWF Katowice (Polska)
e-mail: filarowa1c@wp.pl

Broń i tradycyjne sposoby walki Maorysów jako elementy kultury fizycznej / Weapons and traditonal fight of the Maori as an element of the physical culture

Submission: 20.09.2007, acceptance: 3.07.2008

Słowa kluczowe: kultura fizyczna, Maorysi, tradycja, broń

Maorysi to społeczność należąca do grupy plemion wysp południowego Pacyfiku, to ludność tubylcza zamieszkująca obszar Nowej Zelandii. Na ogólną liczbę około 4 milionów mieszkańców Nowej Zelandii, Maorysi stanowią około 10% populacji (370 tys. osób). Do dnia dzisiejszego większość Maorysów uważa się za spadkobierców dawnych wojowników, kultywujących dawne sztuki walki i tradycyjne wytwarzanie broni, co stanowi istotny element ich tradycji i kultury. W burzliwym okresie podboju i kolonizacji brytyjskiej, społeczność maoryska broniła głównie swojej niezależności społecznej i terytorialnej. Walka ta była wykładnią wcześniejszych dziejów konfliktów plemiennych, które kształtowały tożsamość społeczną na określonym obszarze – bronionym lub zdobywanym. Broń stanowiła codzienny i nieodłączny element życia, a techniki posługiwania się nią opanowywano do perfekcji, aby osiągnąć sukces w walkach. Położenie geograficzne Nowej Zelandii, w izolacji od kontynentów, przyczyniło się z pewnością do oryginalnych, odrębnych i niepowtarzalnych technik walki w oparciu o wykonaną ręcznie broń z dostępnych naturalnych materiałów (drewno, kamień, kości). Pomimo procesu akulturacji, kultura bojowa Maorysów przetrwała w prawie niezmienionej formie do dnia dzisiejszego, znajdując odzwierciedlenie w wielu elementach współczesnego rytuału sportowego i zwyczajowego.

Podjęcie problemu badawczego przez autorkę spowodowane było przede wszystkim brakiem opracowań naukowych dotyczących społeczności Maorysów w literaturze polskiej.

O wyborze przedmiotu badań zdecydował także motyw intelektualny, a więc ciekawość i chęć poznania egzotycznej zbiorowości. Można mówić zatem o połączeniu motywów intelektualnych i ideologicznych. Interesującym doświadczeniem było także przeciwstawienie badanej społeczności Maorysów własnemu społeczeństwu przemysłowego cywilizacji zachodniej, nawiązując w ten sposób do badań Clauda Levi-Straussa, Ruth Benedict i Bronisława Malinowskiego. Wybór społeczności Maorysów uzasadniony był także prostotą tej zbiorowości

„W społeczeństwie pierwotnym tradycja kulturowa jest na tyle prosta, że zawiera się bez reszty w wiedzy osobników dorosłych, a obyczaje i moralność grupy ukształtowane są w ramach jednego, ściśle określonego ogólnego wzoru” [Nowicka 1997, s. 23]. Według Ruth Benedict w społeczeństwie pierwotnym nie ma takich elementów kultury, które by nie były znane wszystkim jego członkom.

„Znajomość własnej kultury przez jej uczestników jest nieporównanie większa w społeczeństwach pierwotnych niż w społeczeństwach zachodnich. Każdy lub prawie każdy członek zbiorowości pierwotnej może opisać wszystkie lub prawie wszystkie aspekty własnej kultury, podczas gdy w społeczeństwie rozwiniętym wiele zjawisk kulturowych pozostaje poza zasięgiem większości członków społeczeństwa” [Nowicka 1997, s. 24]. Dysertacja jest efektem badań prze-

prowadzonych w Nowej Zelandii i stanowi fragment monografii zwartej przygotowywanej przez autorkę. Badania terenowe zostały przeprowadzone na przełomie roku 2006/2007 i obejmowały plemiona zamieszkujące Wyspę Południową i Północną; próbę stanowiło czterystu Maorysów wybranych w sposób losowy.

Podstawę siedmiomiesięcznych badań stanowiła obserwacja uczestnicząca, najbardziej elementarna metoda poznania empirycznego. Obserwacja od wewnątrz badanej populacji ma tę przewagę nad innymi metodami, że obserwator postrzega zjawiska z pozycji uczestnika, ma możliwość sprawdzenia wiarygodności badanych zjawisk [Sztumski 2005]. Autorka posłużyła się także kwestionariuszem ankiety, który zawierał 15 pytań (10 otwartych i 5 zamkniętych oraz 7 pytań metryczki). Główny problem badawczy dotyczył kultury fizycznej Maorysów, a także jej związków z kulturą ogólną, tradycją i historią. Dwa pytania ankiety dotyczyły tradycji uprawiania dawnych sztuk walki i posługiwania się starą bronią.

Ze względu na położenie geograficzne i fakt iż społeczność Maorysów rozwijała się, specyficznej izolacji można było przypuszczać, że zarówno broń, jak i sposoby walki będą wyjątkowo oryginalne i niespotykane w innych kulturach.

Wykorzystując narzędzia badawcze (wywiady bezpośrednie, obserwacje i kwestionariusz) autorka potwierdziła tezę o odmienności kulturowej Maorysów wynikającej zarówno z uwarunkowań historycznych, geograficznych, jak i społecznych. Wyniki badań wskazują na duże zainteresowanie i aktywność Maorysów w sferach kultury fizycznej. „Sztuki walki, które są fenomenem kultury fizycznej, a także zjawiskiem społeczno-kulturowym” [Cynarski, Obodyński 2003, s. 12] do dziś pozostają ulubioną formą aktywności ruchowej Maorysów. Wynika to prawdopodobnie z tradycji walki o samoistność etniczną i niezależność społeczną w okresie kolonizacji brytyjskiej. Pomimo procesu akulturacji większość Maorysów postrzega siebie jako wojowników, przekazując i pielęgnując zwyczaje i techniki dawnej walki, ręcznie wytwarzając starą broń z kamienia, drewna i kości.

Do dnia dzisiejszego w domach, szkołach maoryskich można znaleźć tradycyjne oręża walki, stroje wojowników, dawne fotografie przedstawiające przodków w pełnym rynsztunku wojennym. Broń, którą dziś możemy podziwiać w krainie Aotearoa, była często świadkiem ważnych wydarzeń plemiennych i rodzinnych, ma ona szczególne znaczenie dla swoich właścicieli i jest cenną pamiątką przekazywana z pokolenia na pokolenie. Maorysi wiążą z nią liczne opowieści i legendy o odwadze i chwale przodków walczących w konfliktach plemiennych i wojnach z europejskimi osadnikami.

Sztuka wojenna i walka od zawsze towarzyszyła społeczności Maorysów dając okazję do zademonstrowania siły i waleczności. Wojownicy często szukali w walce najsilniejszych przeciwników aby sprawdzić swoje własne umiejętności i osiągnąć maksymalną sprawność. Chłopcy, a czasem także dziewczęta, trenowani byli od wczesnych lat przez dorosłych wojowników, którzy uczyli technik posługiwania się bronią oraz rozwijali ogólną sprawność fizyczną. Większość plemion prowadziła własne szkoły sztuki walki, w których trenowano techniki dla poszczególnych rodzajów broni. Szkolenie rozpoczynano od ćwiczeń z lekkimi pałkami, w celu opanowania technik defensywnych i ofensywnych, następnie uczący przechodzili do indywidualnego treningu z jednym rodzajem broni, aż do etapu perfekcyjnego posługiwania się nią. Do dnia dzisiejszego funkcjonują maoryskie szkoły walki, w których młodzież opanowuje stare techniki tradycyjnej broni (wyspa Makoia na jeziorze Rotorua, szkoły Kapa-Haka).

W tradycyjnym uzbrojeniu Maorysów można wyróżnić trzy rodzaje broni:

1. płaska, krótka broń sieczna (odpowiednik krótkiego miecza): PATU i MERE;
2. wykonana z wygładzonego kamienia (nefryt), drewna (manuka) lub kości wieloryba;
3. dłuższa broń w kształcie laski, trzymana obiema rękami (broń dwuręczna): TAIAHA, TEHWATEHWA, POUWHENUA wykonane z drewna (najczęściej z manuka);
4. włócznie do walki bezpośredniej TAO oraz do rzucania TERRARERA i TIMATA wykonane z drewna.

PATU było używane jako broń sieczna, wykonana z drewna służyła do zadawania ciosów ostrą krawędzią oraz tylnym końcem przy rękojeści.

Fot./Photo 1. PATU

Fot./Photo 2. PATU

Pośród PATU i MERE można wyróżnić PATU PARAOA, która była robiona zwykle z kości kaszalota i była wyjątkowo wytrzymałą i dobrze wyważoną bronią. Symetryczna w swej formie była prostą bronią o płaskim ostrzu, z których każdy egzemplarz różnił się rozmiarem i kształtem. Większość Patu Paraoa miała średnią długość 43 cm i grubość 1,5–2 cm w najgrubszym punkcie. Można przyjąć, że Patu powstawały z kości ciemieniowej kaszalota.

MERE POUNAMU była prawdopodobnie najbardziej szanowaną bronią Maorysów. Wpływ na to miał wysiłek wkładany w wytworzenie takiej broni, a także niedostępność POUNAMU (zielony kamień-jadeit) w większości rejonów Aotearoa. Mere Pounamu wykonywane było ze szlifowanego jadeitu o rozmiarach wahających się od 24 do 43 cm długości. Pierwszym krokiem wykonania Mere było wycięcie odpowiedniego bloku ze skały, następnie formowano jego kształt przy pomocy specjalnych młotków, a po uzyskaniu odpowiedniego kształtu całość szlifowano w wyżłobionych skałach. Skała, z której powstawało Mere, jest niezwykle twarda, dlatego obróbka wymagała wiele cierpliwości. Ze względu na ogromny wysiłek wkładany w wytwarzanie miecz, broń ta była bardzo cenna, przekazywana z pokolenia na pokolenie, często nadawano jej imiona, a także składano do grobu razem z wojownikiem.

Fot./Photo 3. MERE POUNAMU

Fot./Photo 4. MERE POUNAMU

W walce Patu i Mere było wykorzystywane jako broń ofensywna i używano jej głównie do atakowania głowy przeciwnika oraz jego witalnych punktów. Podstawowe uderzenie przewidywało poziomy atak wymierzony w okolice skroni. Stosowane było także uderzenie pod żebra, zadawane od dołu ku górze. W czasie użytkowania broń była ciasno owinięta wokół nadgarstka sznurkiem, połączonym z PATU w specjalnie nawierconym otworze [Taonga Tuku Iho 2002].

Następnym rodzajem broni jest TAIHAHA, najbardziej znana broń Maorysów, wykonywana z twardego drewna (Kanuka, Manuka) o długości około 1,8 metra, z czego 75 centymetrów stanowiło ostrze, szerokie na ok. 6 cm i grube na ok. 2 cm.

Fot./Photo 5. TAIAHA

Fot./Photo 6. TAIAHA

Budowa tej broni podzielona jest na trzy sekcje. Pierwsza z nich to ostrze RAU, następnie trzonek o lekko owalnym przekroju i zakończenie ARERO w kształcie głów odwróconych od siebie. Często Taiaha inkrustowana była łupiną małży PAUA w formie oczu powyżej arero. Większość Taiaha była ozdobiona czerwonymi piórami i dodatkowo sierścią psa, Taiaha była uważana za symbol władzy prezentowana podczas narad i zgromadzeń przez wodzów. Technika walki tą bronią polegała na trzymaniu jej w poziomie (pozycja defensywna) lub lekkim ukosie z ostrzem skierowanym w kierunku przeciwnika. Była to jednocześnie broń defensywna i ofensywna, trzymana w obu rękach. W czasie walki stosowano uniki i wypady, doświadczeni wojownicy bez przerwy poruszali bronią zmieniając pozycję do uzyskania jak najlepszego momentu zadania ciosu. Ulubioną taktyką wojowników było przerwianie Taiaha przy markowaniu ciosu i zadawanie go drugą stroną, w czubek głowy przeciwnika [Taonga Tuku Iho 2002].

Fot 7. Wojownik maoryski z TAIAHA
/ **Photo 7. Maori Warrior with TAIAHA**

Fot. 8. TAIAHA-RAU – ostrze z zielonego kamienia
/ **Photo 8. TAIAHA-RAU – a blade from green stone**

TEWHATEWHA była uważana za broń wodza wydającego komendy, widywana u dowódców na polach bitew, na łodziach trzymana w dłoni przez głównego żeglarsza nadającego rytm wiosłowania. Wykonana z twardego drewna, o długości 1,1 metra, bogato zdobiona płaskorzeźbami i kolorowymi piórami.

Ze względu na swój niestandardowy kształt określana była jako topór bojowy. Podczas gdy trzonek zakończony jest szpicem, druga strona zwieńczona jest ostrzem o kształcie zbliżonym do ćwierć koła (RAPA). Pomimo podobieństwa do europejskiego topora, do atakowania używano brzęgu trzonka zamiast zaokrąglonego ostrza, które miało za zadanie dodawać szybkości uderze-

niom. Doświadczeni wojownicy często dezorientowali przeciwników „trzepnięciem piór”, którymi broń była ozdobiona, aby następnie błyskawicznie zadać cios w głowę.

POUWHENUA miała najprostszą formę z pośród wszystkich broni dwuręcznych, wykonana z drewna, zwężała się stopniowo od szerokiego ostrza, poprzez rękojeść, aż do rzeźbionego fragmentu na końcu. Broń służyła raczej do ogłuszania przeciwnika, choć hartowany w dymie czubek pozwalał na zadawanie ran ciętych.

Wszystkie wyżej wymienione bronie oburęczne powstawały podobnie, w wyniku ciosania i zmniejszania do odpowiedniej średnicy drewna. Po uzyskaniu odpowiedniego kształtu, drewno szlifowano i polerowano aby otrzymać odpowiednią gładkość. Do ostatecznego wygładzania stosowano łądygi paproci a na końcu, w zależności od rodzaju broni, inkrustowano i przyozdabiano piórami, psią sierścią, muszlami bądź „zielonym kamieniem”. Wszystkie rodzaje broni drewnianej były konserwowane przez napuszczanie olejkami w celu utrzymania elastyczności i gładkości. Do tego wykorzystywano niekiedy ludzki tłuszcz lub olej rekina, zazwyczaj także broń wystawiano na konserwujące i utwardzające działanie dymu.

Włócznie używane przez Maorysów w walce to: TAO włócznia drewniana o średniej długości od 2,1 do 2,7 m, zaostrzona na jednym końcu, tępą na drugim. Ostry koniec hartowany był przy użyciu ognia. Używana w walce, a także w pojedynkach, stanowiła najpopularniejszą i najbardziej dostępną broń wśród Maorysów ze względu na swą uniwersalność (jako włócznia do rzucania lub broń oburęczna).

TERERAREA jedna z najmniejbezpieczniejszych drewnianych włóczni o długości około 3 metrów z ostrzem, które posiadało dodatkowe kolce, skonstruowane tak, aby łamało się w ciele ugodzonego przeciwnika.

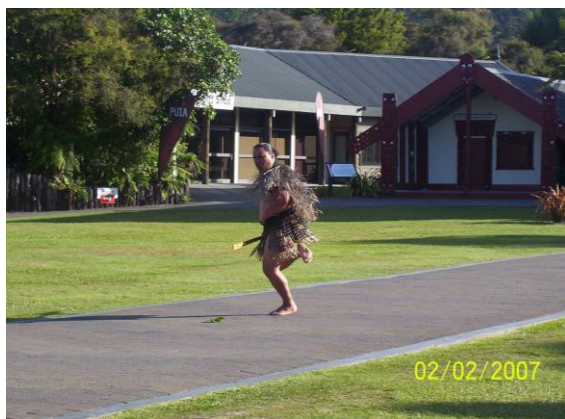
Fot./Photo 9. TEWHATEWHA

Fot. 10. Maoryska z TEWHATEWHA
/ Photo10. Maori woman with TEWHATEWHA

Ostatni rodzaj włóczni to TIMATA – zwana też TORO o średniej długości, służyła zarówno do rzucania jak i do walki ręcznej z ostrym zakończeniem.

Wszystkie te rodzaje broni były zwykle trzymane za rękojeść i wykorzystywane w seriach szybkich ruchów defensywnych i ofensywnych. Ulubioną strategią było markowanie ciosu ostro zakończoną stroną, a następnie, po szybkim przelożeniu broni do drugiej ręki, wyprowadzenie cięcia w okolice głowy. Odpowiednia szybkość była nabierana podczas błyskawicznego obrotu, mającego za zadanie powalenie przeciwnika. Atakowano najczęściej głowę, barki, kolana oraz tors. W czasie przygotowań do bitwy wojownik wybierał odpowiednie dla jego wyszkolenia rodzaje broni. Do podstawowego wyposażenia bojowego należało: PATU – jako krótka broń sieczna, noszona na plecach, broń dłuższa oburęczna TAIAHA oraz włócznie, zarówno ręczne, jak i do rzucania.

Fot./Photo 11. Maoryski wojownik / Maori warrior

Fot./Photo 12. Maoryscy wojownicy / Maori warriors

Charakterystycznym dla Maorysów elementem poprzedzającym walkę była i jest wykonywana przez wojowników rytualna HAKA. W literaturze przedmiotu spotykamy podobne tańce np.: Kalaripayatt (Indie) Waigru (Tajlandia) [Tokarski 1989]. Maoryska Haka to bardzo energiczna manifestacja agresji, siły i sprawności, wykonywana przez grupy wojowników w jednolitym rytmie nadawanym przez lidera. W swej odmianie PERUPERU jest demonstracją negatywnych emocji i zachętą wojowników do walki. Haka PERUPERU prawie zawsze obejmuje pokaz broni. Wytrzeszczone oczy i języki tancerzy poruszane są w wyzywającym geście PUKANA, połączenie gestów z eksponowaniem broni miało na celu odstraszenie przeciwnika, a bezbłędne wykonanie tańca zapewniało powodzenie w walce. Współcześnie taniec HAKA stał się popularnym na całym świecie elementem towarzyszącym występom reprezentantów sportów zespołowych Nowej Zelandii (np.: reprezentacji Rugby „All Blacks”).

Hakę uczy się w szkołach nowozelandzkich, zarówno podstawowych, jak i wyższych, prezentując ją przy okazji uroczystości lub spotkań sportowych.

Nawiązując do teorii W.J. Cynarskiego, który proponuje ujmować sztuki walki w szeroko pojętej perspektywie systemowej: „Perspektywa ta uwzględnić ma problem duchowości i moralności, kulturowego etosu i wzajemnych zależności między różnorodnymi aspektami owej problematyki” [Cynarski, Obodyński 2003, s. 13]; można wysunąć jednoznaczny konkluzję dotyczącą znaczenia kultury bojowej w społeczności Maori. Jest ona nośnikiem użytecznych wartości symbolicznych i magiczno-religijnych, jest także niezaprzeczalnie czynnikiem integracji i identyfikacji plemiennej. Kulturowanie sztuk walki, demonstracja tradycyjnej broni, rytuały związane z walką mają ścisły związek z kulturą, wierzeniami i duchowością Maorysów. Siła i odwaga wojowników była i jest czerpana ze świata duchów i zmarłych przodków, którzy otaczają żyjących ciągłą opieką.

Choć współczesna Nowa Zelandia jest rozwiniętym i nowoczesnym krajem, nie sposób nie dostrzec odrębnej kultury maoryskiej z bardzo charakterystycznym etosem wojownika. Maoryskie techniki posługiwania się bronią, przekazywane z pokolenia na pokolenie stanowią oryginalny składnik kultury fizycznej społeczeństwa Nowej Zelandii.

BIBLIOGRAFIA

1. Cynarski W.J., Obodyński K. (2003) [red.], *Humanistyczna teoria sztuk i sportów walki – koncepcje i problemy*, Wyd. UR, Rzeszów.
2. Nowicka E. (1997), *Świat człowieka – świat kultury*, WN PWN, Warszawa.
3. Sztumski J. (2005), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Śląsk.
4. Taonga Tuku Iho (2002), *Illustrated Encyclopedia of Traditional Maori Life*, New Holland Publishers (NZ).
5. Tikanga Whakaaro (1991), *Key concepts in Maori culture*, Oxford University Press, Oxford.
6. Tokarski S. (1989), *Sztuki walki: ruchowe formy ekspresji filozofii Wschodu*, Glob, Szczecin.

Key words: physical culture, Maori, tradition, weapon

SUMMARY

Maori belong to a group of South Pacific islands tribes, they are tribal people who inhabit territory of New Zealand. For general number of 4 million people inhabiting New Zealand, the Maori constitute about 10% of the whole population (370 000). Until present day, most of the Maori have considered themselves inheritors of ancient warriors, cultivating ancient martial arts and traditional weapon crafting. All of those are key elements of their culture and part of Maori tradition.

During the turbulent period of conquests and colonization, the Maori community was mainly defending their tribal and territorial independence. The combat was an interpretation of their tribal history of conflicts, that shaped their social identity within the specified area – either they were under attack or attacking. Weapons were common and important elements of life. The technique of handling weapons was adopted and learned accurately so the weapon owner could succeed in fight. Geographic location of New Zealand – isolated from continents effected undoubtedly the creation of new extraordinary fight techniques that were encouraging use of handcrafted weaponry made out of natural materials (wood, stone, and bones). Despite of the acculturation process, the fight culture of the Maori survived in an almost unchanged form until present day and reflects even the modern sport rituals and habits.

This copy is for personal use only - distribution prohibited

This copy is for personal use only - distribution prohibited